

חידושי הרד"ל
 [א] עד שאתם
 אומרים שירים
 בו. דרש מדכתיב להלי
 קולך, ולא קול, דלחוט
 קול אלך בעלמא, שאתה
 מעליב בו לפני ה', להלי
 אהור כו', וזהא דמפרש
 עיינות אלו, לדרשא,
 מנאר כסנהדרין
 (ז, ג), משום דגמירי
 דליכא טפי מן עשר
 משטות על סמכתי
 כפרה שס. לכן דרש
 הני ימירי לדרשא
 עיין שס: בדברי
 תורה בו בבתי
 הבנסיות. הראשון
 לתלמידי חכמים, והשני
 לעמי הארץ, (ולגירסת
 הילקוט שמעתי כנסיות
 להלי קולך לכלין, מושב
 ביותר על עמי הארץ):
 בתו של אברהם
 בו. סנהדרין שס.
 ועיין זוהר נח (ס"א)
 הקשיבו לצדקות
 ומעשים טובים. אם
 נחשבו לגלים, אם כן
 יש כאן ה' דברים, ויש
 לרמזן מדכתיב הקשיבו
 ולא קשיבו, (ובספיה
 דענייה ענתות, כי גם
 כן לגרום כל התמשה,
 וקלמ מהן איתא
 בגירסה הילקוט. ועיין
 לקמן פסקא דחוט
 ואכלאו:

חידושי הרש"ש
 [א] ענייה ממצות
 ומעשים טובים.
 עיין יפה ענף שכתב,
 הא דלא קתמר ענייה מן
 התורה, משום דלחמינן
 כפרק כל כתיבי
 לרין לומר) שכתב קיט,
 (ג) שלא פסקו משראל
 אנשי אמנה בתורה כו'.
 ודבריו תמוהין, דרש
 אדרבה מוכח דלא
 היו בהם אנשי תורה,
 עיין שם (קכ, א), וכן
 לקמן בפתיחתא דחוט
 (פתיחתא ז), קתמר
 נקיה מדברי תורה,
 וכן בדפוסים אחרים
 מלאחי גם כן כאן,
 ענייה מדברי תורה.

שינוי נוסחאות
 (א) לפני עבודת
 אלהים. בכל
 הספרים היה כתוב
 "עבודה ודה",
 אבל המדפיסים
 המאוחרים שינו
 לכתוב "עבודת
 כוכבים" או "עבודת
 אלהים" מחמת
 הצנזורה,
 וכן הוא בכל מקום
 במדרש רבה ובהנהגה
 ספרים אחרים: וכן

(א) רבי אבא בר כהנא פתח. דרכס היה כשהס דורשים בענין אחד, שמתחילים בפסוק אחד, ודורשים בכלל הענין, ושזו מסיימו בענין הכתוב שבו פתחו. שכן תמלא בכל הפתיחות כאן, שדורשים והולכים, ומסיימין כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל מקוון עליכס איכה, כדי לסיים בענין איכה שעליו באו לדרוש, ואף על פי שאין זה ענין למה שדרשו בפתיחתם (יפה תואר):
צהלי קולך בדברי תורה. שטקס התורה היא להלה ושמהא אמתי, וזולתו, הוללות וסכלות (מתנות כהונה): מסויימים בים. פירוש ניכרים זים, כך האבות היו ניכרים ומפורסמים בעולם לשבת: **הקשיבו למצותי.** כמה דאת אמר (ישעיה מת, יח) לוא הקצבת למצותי: **הקשיבו לדברי תורה.** כמה דאת אמר (משלי ז, ז) להקשיב לחכמה אזנך וגו': **הקשיבו לדברי נבואה.** כמה דאת אמר (ירמיה ו, יז) והקימותי עליכס נופים הקשיבו לקול צופר ויאמרו לא נקשיב: **הקשיבו לצדקות ומעשים טובים.** כמה דאת אמר (זכריה ז, ט) משפט אמת שפוטו וחסד ורחמים עשו וגו', (פסוק יא) וימאלו להקשיב: **לישה הא אריה.** שהאריה נקרא גם כן ליש (גמרא חלק וסנהדרין לה, א) ובאבות דרבי נתן פרק לטו: **ענייה מן הצדקות בו.** הקשיבו את שלא תשמע ותקשיב, הא ירמיה ענתותא יבא ויתנבא עליך דברי תוכחה: **ענייה מן הצדקות.** האות אמת גרים ענייה מדברי תורה, דנקט כל הג"ל זולת לדקות, דככלל מלות ומעשים טובים איתא, ויש ליישב הנוסחא שלפנינו, דמשום שלא פסקו משראל בעלי אמנה בתורה, כדאיתא כפרק כל כתיבי (קיט, ז), להכי לא קתמר ענייה מדברי תורה: **ואם לאו ענתות בו.** יבא ירמיה שזיכח אתכס כנבואות רבות, ולפחות שימו לבצכס לדבריו (יפה ענף): **כיון שבא הפורענות התחיל ירמיהו קונן עליהם איכה.** כן לרין לומר (אות אמנה). והכוונה כמו שמסיים בשארי פתיחות, כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמיה מקוון וכו', שרלה לומר שכיון שחטאו, והחטא הוא המחייב הגלות, נחשב כאילו גלו, לכן התחיל ירמיה מקוון עליהם, כיון שעמידה להיות דד, וכן הכוונה כאן:

פתיחתא דחכימי

א רבי אבא בר כהנא פתח: (ישעיה י, ז) **"צהלי קולך בת גלים", אמר ישעיהו לישראל: עד שאתם אומרים "צהלי קולך" בדברי תורה, "צהלי גלים הללו מסויימין בים, כף אבותיהם מסויימין בעולם, דבר אחר, "בת גלים", בת גולים, ברתיהון דגלנאוי, בתו של אברהם, אותו שכתוב בו (בראשית יב, י) "ויהי רעב בארץ וירד אברהם מצרימה", בתו של יצחק שכתוב בו (שם כו, א) "וילך יצחק אל אבימלך מלך פלשתים גררה", בתו של יעקב שכתוב בו (שם כח, ה) "וילך פדנה ארם", (ישעיה שם שם) "הקשיבו", הקשיבו למצותי, הקשיבו לדברי תורה, הקשיבו לצדקות ומעשים טובים, (שם) "לישה", ואם לאו "לישה", הא אריה סליק עלך, זה נבוכדנצר הרשע דכתיב ביה (ירמיה ד, ז) "עלה אריה מסבכו", (ישעיה שם שם) "ענייה", ענייה מן הצדקות, ענייה מדברי נבואה, ענייה ומצות ומעשים טובים, (שם) "ענתות", ואם לאו "ענתות", הא ענתותא אתי ומתנבא עליך, דכתיב (ירמיה א, א) "דברי בן חלקיהו וגו'", "כיון שבא הפורענות קונן עליהם [א. א.] "איכה".**

מתנות כהונה

[א] פתיחתא אמר ישעיה לישראל: בדברי תורה. שטקס התורה היא להלה ושמהא אמתי, וזולתה הוללות וסכלות: בבתי בנסיות. זילקוט ישעיה גרס לני קולך לכלין. פירוש היה משורר לפני הכלות בקול נעים, כעוף המזויין בקולו: מסויימין. מסומנים ונכרים בעולם כל רואיהם יכירום כי הם בני אל חי: הכי גרסינן ענייה מן

נחמד למראה

[א] הקשיבו למצותי וכו' הקשיבו לצדקות ומעשים טובים לישה וכו'. כיוס המאמר הזה כתיבת לישה אין לו מוצן. ונראה לעניות דעתי, שהכוונה על פי מה דדרשו לעיל במדרש שיר השירים על פסוק

(א) צהלי קולך בת גלים. וסיפיה דקרא, הקשיבו לישה ענייה ענתות. ובפסוקים הקודמים חושב המסעות שנסע בצואו לירושלים, דרך סיפור בלשון עבר, קודם פסוק להלי, ואחר פסוק להלי, רק פסוק להלי הוא בזווי, גם יקשה איך אומר לעלים ואצנים להלי קולך עיר בת גלים, ולא מלני עיר שמה בת גלים, על כן דורש פסוקים אלו שהוא זווי לישראל, להלי קולך המיוחד לך, על פי מדה יז, הקול קול יעקב, היינו על פי מדה טו, בדברי תורה בבתי מדרשות, ובתפלה בבתי כנסיות, וכמו שאמרו בסנהדרין דף לד (ע"ז) שחשב שם עשרה מסעות שנסע סמריז מלך אשור באותו יום שבה לירושלים, (וכמו שכתבו אחר המסעות, עוד היום כנזב לעמוד, משמע אף על פי שעבר כל המסעות הכתובים שם, עם כל זה עוד היום, מזה הוכיחו שעבר כל המסעות זיום זה) ופריך בגמרא הני מוצב הוה, ותיצן להלי קולך בת גלים, כזיא דקתמר להו לישראל וכו' מהאי לא תספיי (פירוש מסמריז), אלא תספיי מנבוכדנצר דמתיל לאריה, וזהו גם כן כוונת המדרש שדורש פסוקים אלו: מסויימים בים. בעת לרה שגורמים העונות, אז גם זכות אבות אינם בתוקפם כהרים, אלא כגלי ים שאינם מתקיימים רק לשעה, מתרוממים ונשפלים תמיד: וילך פדנה ארם. כשם שאבותיכם היו גולים, כך אתם אם לא תקשיבו, שמעשה אבות סימן לבנים: הקשיבו לישה. לישה הוא ארי. ואיך אומר שהליש יקשיב, ואם הכוונה שהליש יבא, שמאחר שקשיבו איך יבא הליש, ואם כן הם שני כתובים מכחשים, והכרע דמה שכתב והקשיבו, שייך לבת גולים שהיא תקשיב, שהרי לישה, שהארי מוכן לבא אם לא תקשיב, וזה על פי מדה טו, וזוהי דבר תקשיב נדרש גם כן על פי מדה יז, כמו שכתבו (ישעיה נח, ד) הקשיבו אלי עמי ולאומי אלי האזינו כי תורה מאתי תלא, אם כן מה שכתוב כאן הקשיבו, היינו לדברי תורה וזבואה: ענייה מן הצדקים. וכאלו כתיב הקשיבו ענייה לישה ענתות: דברי ירמיה. מן הכהנים אשר בענתות, וגירסת ילקוט ישעיה, הא ירמיה אחי ומתנבא עלך תוכחות, והוא אמר עלה ארי מסבכו, והוא קינן עליהם איכה:

הצדיקים. וכן הוא לקמן בפתיחתא (סימן ו) ואנו ואכלו, וזילקוט ישעיה. ומלת ענייה, חוזר על הקשיבה את הענייה מן הצדיקים: ואם לאו. שלא תקשיבו: ענתותא. כלומר הרי ירמיהו איש ענתות, והכי גרסינן זילקוט בהדיא, הא ירמיהו הענתותא: ומתנבא עלך. דברי תוכחה, והכי גרסינן זילקוט: קונן עליהם. ירמיהו היה מקוון עליהם איכה:

יומתי בחגוי הסלע (פרשה ז, ב) אמר הקדוש ברוך הוא, אללי הם כיונה, אבל לבני אומות העולם הם כחציות, לפי שאומרים להם אומות העולם, מה אתם רוצים מן השבת, והקדוש ברוך הוא מגבינן עליהם כחיות

מסורת המדרש
 א. פסיקתא דרב כהנא פסקא י"ג.
 ילקוט ישעיה רמז רפ"ד:

אם למקרא
 צהלי קולך בת גלים
 הקשיבו לישה ענייה
 ענתות:
 (ישעיה יז):

ויהי רעב בארץ וירד
 אברהם מצרימה לגור
 שם פי' בדר תרעב
 בארץ:
 (בראשית יב):

ויהי רעב בארץ
 מלכוד הרעב הראשון
 אשר היה בימי
 אברהם וילך יצחק
 אל אבימלך מלך
 פלשתים גררה:
 (שם כו):

וישלח יצחק את
 יעקב וילך פדנה
 ארם אל לבן בן
 בתואל הארמי אחי
 רבקה אם יעקב:
 ועיין:
 (שם כח):

עלה אריה מסבכו
 וישחיתו גוים נסע
 וצא ממקומו לשום
 ארצו לשמה עיר
 תצית מאין יושב:
 (ירמיה ד):

דברי ירמיהו בן
 חלקיהו מן תפתינים
 אשר בענתות בארץ
 בנימן:
 (שם א):

ענף יוסף

(א) צהלי קולך בו. והקשה לו כמה שנאמר בישעיה י, כח - לא כשחא מלך אשור על ירושלים, שמונה שם כל המסעות שעבר, בא עית עבר במגרון וכו', עברו מעברה לנכות, וחזר אחר כך לדבר בלשון נוכח, להלי קולך בת גלים הקשיבו לישה וגו', כולס לנכות, ואחר כך חזר עוד לדבר שלא לנכות, נדה מדמנה יושבי הגבים לכן מפרש רבי אבא שזה הפסוק ואינו מדבר במסעות מלך אשור, רק עס ישראל ידבר, וכן אמר הנביא עשר מסעות נסע סמריז לבא להחריב את ירושלים, ומפני תורתו של חזקיהו וחזרתו ממו כל האוכלסין שלו, וכמו שדרשו בחלק (סנהדרין לד, ז) על הפסוק ומובל עול מפני שמן, חובל עולו של סמריז מפני שמט על חזקיהו, שהיה דולק שכן בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ועצן חרב על פתח בית המדרש ואמר, כל מי שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב, וחזר בחרפה, אך כאשר יבוא נבוכדנצר לא יהיה כן מפני שיבול תורה, לכן להלי קולך בדברי תורה וכו', שקדימו רפואה למכה, וזהו להלי קולך בדברי תורה וכו', ואם לאו לישה אז נבוכדנצר יגבול בצמיון:

חידושי הרד"ל
[ב] דע שלא
 החזיקו בו. כמו
 שזכור בשבת קט"ו,
 (ז) כל עיר שאין בה
 חזקתו של בית רבן
 מחריבין בו: שהם
 הוגים ומשנים בו.
 סופרים הם חזקתו
 שבת, (ואולי נקראו
 סופרים על שם עמנו
 היו רגילים לכתוב
 כן, או על כל פנים
 מנינות, מנינות,
 ללמד בהן התיקנות),
 ומשנים חזקה שבעל
 פה, (מלשון משנים
 בפה) וזה שכתב רבנו
 חזקתו שבת, כמא
 דלת אמרת הדין
 זה כו', ומשנים, בעל
 פה: ומשמרים בו
 ביום ובלילה. עין
 ממתן כהנה. וכמו
 שאמר רבנו חזקתו
 ז, רבן לא לריבא
 נטירותא בו, אני
 חומה ועיר השירים
 ת, וזו תורה. וזו
 כנגלות (סס), אלו
 בני כנסיות ובתי
 המדרשות: וכן הוא
 אומר אם ה' לא
 יבנה בית. עיקר
 הדרכה מסיפיה, אם
 ה' לא יסמר עיר
 שוא שקד שומר, וכן
 בליקוט ירימה תהלים,
 מציא מקרא זכ:

משנת דרבי אליעזר

[ב] שלא החזיקו בו שנאמר על עובם. מללל כתיב על שבעלו, זה להורות על החזיקו לומדי תורה בלחם ומזון, שאין עזיבה אלא פרנסה, כדכתיב (תהלים לו, כה) זדיק נעזב וחרעו מבקש לחם, כדאיתא בפרש' ויאל, פירוש דחוק של ממתן כהנה: על מאסה של תורה. דייק גם כן לשון עזבם כו', לך אמר שמאכו את התורה, ככניס עזובים, ולכן אף שיתר על עזירות התמורות שעשו לתיאבון, לא יתיר על מאסה של תורה, שהוא כמו להכניס, והמאסה היינו שלא בזכרו חמלה, כדאיתא בנדרים (פא, א) עין שם כ"ן שם שם רבינו יונה, דטעם הכרזה משום שאסור ליהנות בעולם הזה בלא זכרה, ופקודי על שמתחיל לב, וכיון שלא זכרו בזה הראו שאין שמחה במענה פיהם, ואין להם הנאה מדברי תורה, ואין לך מאיסה גדולה מזו:

(ב) שלא החזיקו בשכר סופרים ומשנים. דכיון דליניה טעורי קרתא כדכנסמו, בהעדרם אצדה הארץ. סופרים מלמדי מקרא, ומשנים מלמדי משנה: ויאמר ה' על עובם את תורתו. ולדלילא למימר דהיינו עבור על מלות, דהיינו ולא שמעו בקולי ולא הלכו זה דכתיב בתריה, ומללל כתיב על שבעלו זה להורות על החזיקו לומדי תורה בלחם ומים ומזון, שאין עזיבה אלא חסרון פרנסה, כדכתיב (תהלים לו, כה) ולא ראייתו לדיק נעזב וחרעו מבקש לחם, כדאיתא ברבא פרשת ויאל (בראשית סט, ד) ויפה מראה: דיפקון ויתקנון בו. פירוש שילאו ויתקנו עיירות של ארץ ישראל, לראות מה המה לריכס לתקן בדברי תורה ומלות, והיו נכנסות לעיירות, ואמרו לבני העיר הביאו אלינו שומרי העיר, והיו מציאים להם ראש הממונה על שמירת העיר, וסנטרא הוא שומר שדות העיר, ור' אמי ור' אסי אמרו להם וכי אלו הם שומרי העיר, אין אלו אלא מחריבי העיר, שהם משתקטים בהבלי העולם ובכניינו, ואמרו להם בני העיר, אלא ומי הם שומרי העיר, והשיבו להם אלו וסופרים, פירוש מלמדי מקראל, ומשנים, (פירוש מלמדי משנה): שהם הוגים בו. וזהבזל פיהם העולם מתקיים, כדאיתא בפרק כל כתיב (שבת קט"ו, ז) אם ה' לא יבנה בית וגו'. וסיפיה דקראל אם ה' לא יסמר עיר שוא שקד שומר. והיינו דאין חפז בשמירת סנטורי קרתא, אלא בשמירת ה' בזכות התורה: על מאסה של תורה. דהוא גם כן לשון עזיבה, שמאכו את התורה ככניס עזובים, והיינו שלא זכרו בתורה חמלה, כדאיתא בנדרים (פא, א), וזה הראו שאין לשמחה להם מדברי תורה ואין להם הנאה של כלום מדברי תורה, שילאו היה להם הנאה, היה להם לזכר זכרת התורה ושאסור להנות מעולם הזה בלא זכרה, וכיון שלא זכרו אין לך מאיסה גדולה מזו) ויפה מראה: אלא על עובם את תורתו. ואף על גז דכתיב (בסיפיה דקראל) נמי ולא שמעו בקולי, הכי קאמר משום עזבם את תורתו, לא שמעו בקולי וולא הלכו בה. דלילו לא עזבו התורה היתה מציאתם למוטב. והא דקאמר שויתר על עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים, לאו דווקא, אלא הכי קאמר (שויתר על מקלט עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים) שאם יחטא מעט באלה, ויעסוק בחורה, ויחזור בו ויעשה תשובה, ימחלו לו מן הסתם, אבל אם ירשע הרבה, אפילו כשילמד תורה, היו מילתא דלא שכיחא ודלוי יענש) ויפה מראה: כתיב ואותי עזבו ואת תורתו לא שמרו. וכלה לומר, למה לי לומר ואת תורתו לא שמרו, הלא בכלל ואותי עזבו הוא: הלואי אותי עזבו. רנה לומר הלואי כשאותי עזבו, היו אז תורתו שמרו, ופירוש שמירה היינו לימוד, כדאיתא בתורת כהנים (אמור פרשה ת, פ"ט) ושמרתם זו משנה, ודלוי שמירה כפשוטה הרי בלואי עזבו הכל אמור) ויפה מראה:

מתנות בהונה

[ב] פתיחא מי האיש בו: על עובם בו. דרשו מלשון עזוב תעזוב, כלומר על ענין העזיבה שהיה להם לעזוב ולא עזבו, נאצדה הארץ. ודומה לזה ממש תמאל לקמן בפסוק כמה תבכה בפסוק ואומר חלותי, עין שם: דיפקון ויתקנון גרסינן. וכן תורה צירושלמי פרק קמא דגיגה (ה"ו), ובליקוט תהלים בפסוק אם ה' לא יבנה בית. ופירוש שילאו ויתקנו עיירות של ארץ ישראל, ולראות מה המה לריכין לתקן בדברי תורה ומלות, והיו נכנסים לעיר אחת, ולא מללו שם מלמדי תיקנות, הכי איתא צירושלמי, ואמרו להם לבני העיר הביאו אלינו שומרי העיר, והיו מציאים להם ראש הממונה על שמירת העיר, וסנטרא הוא שומר שדות

נחמד למראה

וכי עין שם מה שפירשתי בדרש זה וד"ה בעני העיר. נמלא שבעטה צירושלמי מוציא הנינו של מוחם אומות הנינו איתם ונינו רבם ונרמלו

(ב) מי האיש החכם. וסיפיה דקראל על מה אצדה הארץ ויאמר ה' על עזבם את תורתו: רבי הוה משלח לרבי אסי ורבי אמי. הוא רבי יהודה הנשיא, נכד רבינו רבי יהודה הנשיא, ובימינו היו רבי יוחנן ורבי לקיש עם תלמידיהם רבי אמי ורבי אסי: ראש מטרתא. ראש השומרים של העיר, וסנטרא בלשון משנה צבא בתרא (סח, א) שומר העיר, ולא השדה: אלן חרובא קרתא. אם כל בטחונם על שומרים אלו לזכ, בזולתי תכרז העיר וכמו שכתוב (תהלים קכ, א) אם ה' לא יבנה בית וגו' אם ה' לא יסמר עיר שוא שקד שומר, וכמו שנאמר (ישעיה סב, ו) על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו המזכירים את ה' וגו', אלו הם השומרים האמיתים, המזכירים את ה' בתורה תמיד ובתפלה: הלואי אותי עזבו. פירוש שפסו לעבוד אותי, הלואי שהיו שומרים תורתי, שכולה אור יראתו והשבתו, והיה המאור שבה מחזירה למוטב לעבוד אותי:

סופרים ומשנים, שהם הוגים ומשמרים את התורה ביום ובלילה, על שם שנאמר (יהושע א, ח) ויהגית בו יומם ולילה, וכן הוא אומר (תהלים קכו, א) "אם ה' לא יבנה בית וגו", רבי הונא ורבי ירמיה בשם רבי שמואל ברבי יצחק אמרי: מצינו שויתר הקדוש ברוך הוא על עבודת כוכבים ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים ולא ויתר על מאסה של תורה, שנאמר "על מה אבדה הארץ, על עזבם את תורתו", רבי הונא ורבי ירמיה בשם רבי חייא בר אבא אמרי: בתיב (ירמיה טו, יא) "ונאתי עזבו ואת תורתו לא שמרו", הלואי "אתי עזבו" ותורתו שמרו,

היה להם לזכר זכרת התורה ושאסור להנות מעולם הזה בלא זכרה, וכיון שלא זכרו אין לך מאיסה גדולה מזו) ויפה מראה: אלא על עובם את תורתו. ואף על גז דכתיב (בסיפיה דקראל) נמי ולא שמעו בקולי, הכי קאמר משום עזבם את תורתו, לא שמעו בקולי וולא הלכו בה. דלילו לא עזבו התורה היתה מציאתם למוטב. והא דקאמר שויתר על עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים, לאו דווקא, אלא הכי קאמר (שויתר על מקלט עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים) שאם יחטא מעט באלה, ויעסוק בחורה, ויחזור בו ויעשה תשובה, ימחלו לו מן הסתם, אבל אם ירשע הרבה, אפילו כשילמד תורה, היו מילתא דלא שכיחא ודלוי יענש) ויפה מראה: כתיב ואותי עזבו ואת תורתו לא שמרו. וכלה לומר, למה לי לומר ואת תורתו לא שמרו, הלא בכלל ואותי עזבו הוא: הלואי אותי עזבו. רנה לומר הלואי כשאותי עזבו, היו אז תורתו שמרו, ופירוש שמירה היינו לימוד, כדאיתא בתורת כהנים (אמור פרשה ת, פ"ט) ושמרתם זו משנה, ודלוי שמירה כפשוטה הרי בלואי עזבו הכל אמור) ויפה מראה:

העיר, כדאיתא בפרק המוכר את הבית (בבא בתרא סח, א), והיו רבי אמי ורבי אסי אומרים להם, וכי אלו הם שומרי העיר, אין אלו אלא מחריבי העיר, שהם משתקטים בהבלי העולם ובנינו, ואמרו להם בני העיר, ואלף מי הם שומרי העיר: הכי גרסינן אמרו להם אליו סופרים. מלמדי מקרא: ומשנים. מלמדי משניות: ומשמרים את התורה בו. והוא דוגמת שומרי החומות ציוס ובלילה: לא יבנה בית וגו'. סיפיה דקראל, אם ה' לא יסמר עיר, וזהו בלימוד התורה ושמירת מלותיה: אין בתיב באן. אף על פי שהיה צידם כל העבירות הללו: ואותי עזבו וגו'. ולמה לו לומר אחר כך ואת תורתו וגו', הרי הכל בכלל עזבם את ה':

מסורת המדרש
 ב. פסיקתא דרב כהנא פסקא ט"ו. כל הענין. ליקוט ירימה רמז פ"ב:
 ג. ירושלמי חגיגה פרק א' הלכה ז':
 ד. מדרש תהלים מזמור קכ"ו. ליקוט תהלים רמז תפ"א:

אם למקרא

מי האיש החכם וכן את זאת ואשר דבר פי ה' אליו ויצא על פה אברהם הארץ נצתה במדבר מבלי עבר: ויאמר ה' על עזבם את תורתו אשר נתתי לפניכם ולא שמעו בקולי ולא הלכו בה: (ירמיה ט"א: א)

לא ימוש ספר התורה הזה מפיד ויהיה בו יומם ולילה למען תשמרו לעשות ככל-הפקודו בו כי אז תצליח את דרכך ואז תשכיל: (יהושע א: ח)

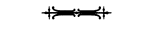
הפסולות לשלמה אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בניו בו אם ה' לא יבנה בית שוא שקד שומר: (תהלים קכ"א)

ענף יוסף

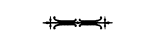
(ב) שלא החזיקו בשכר סופרים וכו' שנאמר על מה בו עזבה בו. הענין הוא שהוקשה להם, כי הלא היו חכמים והמסגרי אלף, וירימה ויחזקאל וזכרון בן נריה ונפיה ומרדכי, אשר הגלו עם יבינה מלך יהודה, אחד עשרה שנה קודם החורבן, ולמה לא הגינו כל אלה, על כן דרשו כי לא היו מחזיקים בשכר סופרים ומשנים ועל כן העבירו יסבך מלפניהם, ובעת הפקודה מלואו משוללי מחסה ומגן (אלש"ף):

חידושי הרד"ל
המאור שבה היה מחזירן כו'. כמו שנאמר (משלי ו, כג) וטורה חזר ודבר חיים וכוונת מוסר. שאור המורה היה מאיר להחכים, מתחבת פתיחות בסכלות הילך הרע, ולדרך חיים היה מטיה, והוכחת מוסר צבורה. וכוונת שכתב צוהר ויקרא (כ"ג) דלורייתא מודעת לה חזיה: התמיד אלו ישראל דכתוב והגית כו'. שישראל נלטו תמידות ההגיון, ועל הפשט צוה, נתן ה' ויעין בתל דבי אליהו (רבה פרק יח), וספרי עקב (פיסקא מא):

חידושי הרש"ש
[ב] בפשע בפשעה של תורה. נראה דדריש על התמיד בפשע, על פשטם בתמיד, היינו המורה, על שנקראת תמיד, על שם שנאמר (יהושע א, ח) והגית צו יומם ולילה, ודורש יתב על התמיד, למעלה ולמטה (מבני הרב מהר"ר מתתיהו עיניה):

לקוטים
[ב] פתח מי האיש וכו' שנאמר **ותשלך** אמת ארצה. ואם תאמר חו למה לי, והלא כבר מביא ראה מנסוק וזאת נתת על תמיד בפשע. ויש לומר שפשעה על תורה פירושו ביטול תורה, אי נמי בזיו תמיד חכם, אבל השלכת אמת ארצה פירושו דהיינו העברה על מלוכה, או התולגלות על דבריה, כענין מנשה שהיה דורש בגאונות על דופי כדלחא בפירק חק (סנהדרין זט, ב) גם בכלל השלכת דברי תורה לתוך כשאין מחייבים די לומדי תורה, שעל ידי החזקת ומדי תורה המורה מתקיימת, כדאמרו והעמידו תלמידים הרבה, ופירושו קת' שהוא לשון העמדה והתקוממות, ובהפך זה הוא טופלת (עין ציפה מראה שנה הירושלמי ר"ל) שנה פרק ראוהו (ז' ע"ג) ויסק מהדורא קמא: ואין טוב אלא

השאור שבה. כן הוא בירושלמי פרק קמא דחגיגה (ה"ו). והמתנות כהונה גרם המאור שבה, על שהיא מאירה עיני האדם, להטותו מדרך רעה לטובה. וציפה ענף מקיים הנוסחא שלפנינו, ופירש שאור רמז לילך הרע, על דרך שאור שצפיסה מעכב (בבבא מציעא י"א, א), והיינו מה שילמדו בצניעות ילך הרע, והוא מה שאמר רב הונא שמתוך שלא לשמה בא לשמה, ורבה לומר אפילו הלימוד שהוא שלא לשמה, היה מחזירן למוטב: אף על פי שלא לשמה. ר"ל לומר בצניעות הילך הרע, כגון להשגת כבוד או ממון, ופעל ידי כך ירגיל בה מלך, עד שיכירו בתכלית האמת, ויתקצבו לה' ויעשו לשמה, אבל הלימוד לקנטר, מוטב לו שנהפך לו שליחו על פניו (ויקרא רבה לה, ז וע"ר רש"י וסו"ט ברכות י"א, א ד"ה העושה) ויפה מראה: מעלבונה של תורה. שטובים אותה, ואין מחשיבין אותה לעסוק בה תדיר (רש"י): אין צבא בו'. פירוש שנתן על ישראל לשלום ביה: בפשעה של תורה. דהיינו ביטול תורה, וביטול סופרים ומשנים, שעל ידי זה גלינו מארצנו ביד אויבנו: התמיד אלו ישראל. שנקראו תמיד, על שם שהם מחויבים ללמוד התורה תמיד: שנאמר ותשלך אמת ארצה. וסיפיה דקרא, ועשתה והלליחה: זנה ישראל טוב. וסיפיה דקרא, אויב ירדפו: ואין טוב אלא תורה. דאי טוב כפשוטו, מה טעם זה לאויב ירדפו: כי לקח טוב נתתי לכם וגו'. תורתי אל תפסו: פלוסופים. חכמים בלשון יון. ומה שמצדדס כדי שדע שדבריהם אמת ויפה ענף: אמרו להם. לבלעם ואבנימוס בדרך שאלה, אם יכולים להזדווג, כלומר להרע לישראל. ובצראשית רבה (ס"ה, י"ט) גרס אללו אמר לכו פירושו ביטול תורה, אי נמי בזיו תמיד חכם, אבל השלכת אמת ארצה פירושו דהיינו העברה על מלוכה, או התולגלות על דבריה, כענין מנשה שהיה דורש בגאונות על דופי כדלחא בפירק חק (סנהדרין זט, ב) גם בכלל השלכת דברי תורה לתוך כשאין מחייבים די לומדי תורה, שעל ידי החזקת ומדי תורה המורה מתקיימת, כדאמרו והעמידו תלמידים הרבה, ופירושו קת' שהוא לשון העמדה והתקוממות, ובהפך זה הוא טופלת (עין ציפה מראה שנה הירושלמי ר"ל) שנה פרק ראוהו (ז' ע"ג) ויסק מהדורא קמא: ואין טוב אלא

מתוך שהיו מתעסקין בה המאור שבה היה מחזירן למוטב, רב הונא אמר: ה' למוד תורה אף על פי שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, ואמר רבי יהושע בן לוי: בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ואומרת: אוי להם לבגרות מעלבונה של תורה, ישמואל תני לה בשם רבי שמואל בר אמי: אימתי *המלכות גוזרת* גזרה *וגזירתה מצלחת, בפשעה שישיראל משליכין דברי תורה לארץ, ה' היא דכתיב (דניאל ח, יב) "ו'צבא תנתן על התמיד בפשע", אין צבא אלא *מלכות, שנאמר (ישעיה כד, כא) "יפקד ה' על צבא המרום במרום וגו' ", "התמיד" אלו ישראל, דכתיב (יהושע א, ח) "והגית בו יומם ולילה", "בפשע", בפשעה של תורה, כל זמן שישיראל משליכין דברי תורה לארץ *המלכות היא *גוזרת ומצלחת* שנאמר (דניאל שם שם) "ותשלך אמת ארצה וגו' ", ואין אמת אלא תורה, שנאמר (משלי כג, כג) "אמת קנה ואל תמכר", אם השלכת דברי תורה לארץ מיד *הצליחה המלכות*, ה' היא דכתיב (דניאל שם שם) "ועשתה והצליחה", "אמר רבי יהודה בן פזי: (הושע ח, ג) "זנח ישראל טוב וגו' " ו'אין טוב אלא תורה, שנאמר (משלי ד, ב) "כי לקח טוב נתתי לכם וגו' ", "אמר רבי אבא בר כהנא: לא עמדו פילוסופין *לאומות העולם כבלעם בן בעור וכאבנימוס הגרדי, אמרו להם יכולין אנו להזדווג לאומה זו, אמרו להם: לכו וחרו על בתי כנסיות שלהם, אם התינוקות מצפצפין בקולן אי אתם יכולין להם, ואם לאו אתם יכולין להם, שפן הבטיחם אביהם ואמר להם (בראשית כו, כב) "הקל קול יעקב והידיים ידי עשוי", גמירי להו שכן היה מעשה, שאלו להם זה, והם השיבו להם כך (מז הקודש):

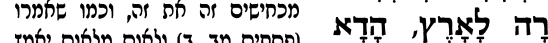
מתנות כהונה

הכי גרסינן מתעסקין בה המאור שבה כו'. כך מלאתי בירושלמי דכתיבת יד פרק קמא דחגיגה, ואמר מאור, על שהיא מאירה עיני האדם להטותו מדרך רעה לטובה, וכדמפרש ואזיל. אכן בירושלמי שדפס גרס כמו כאן (מדרש דפוס ונליאה: השעור שבה): מעלבונה של תורה. שטובים אותה, ואין מחשיבין אותה לעסוק בה תדיר, כפירש"י בפירק ו' דמסכת אבות (משנה ב): היא גוזרת גרסינן: ארצה וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא ועשתה והלליחה: זנה ישראל וגו'. פסוק הוא הושע סימן ח' (פסוק ג): זנה ישראל טוב וגו' גרסינן. וסיפיה דקרא אויב ירדפו, והכי גרסינן ליה בירושלמי פרק

שינוי נוסחאות

(ב) מתוך שהיו מתעסקין בה המאור שבה היה מחזירן למוטב. בספרים הישנים היה כתוב "השאור שבה היה מחזירן...", ועי' בפ"ע שקיים הגירסא ופירושו, וכן איתא במהדרות בובר, וכן איתא בפסיקתא, וכן איתא בירושלמי (אמנם עיין מ"ב), אבל א"א הגיה "השאור שבה", ומ"כ הגיה "המאור שבה" וכך נדפס בכל הספרים א"כ (אמנם בדי' וילנא תקפ"ט כתבו גם "השאור"

בת קול. אבות פרק שישי: וצבא נתן. בלשון נקבה יחידית, היה לו לומר ינתנו, בלשון זכר ורבים, על כן דורש על מלכות שנקראת בלשון נקבה יחידית. ועיין בצראשית רבה וי, ה), וסיפיה דקרא ותשלך אמת ארצה ועשתה והלליחה: על צבא מרום. וסיפיה דקרא ועל מלכי האדמה בצדמה, שפירושו על פי מדה כז, ועל צבא מלכי אדמה, וכוונתו המלכות עם לצבה: התמיד אלו ישראל. כמו שכתוב תמיד לל יתשו המזכירים את ה': לא עמדו פילוסופין. בצראשית רבה פרשה סה סימן כ'. ועיין רות רבה פסוק ותאמר נעמי לשהי כלותיה: הקול קול יעקב. קיום יעקב והלחחות הוא בקולו. ופירושו הקול המקיים העולם, הוא קול יעקב ובו מתקיים יעקב גם כן, והידיים השולטים בעולם ומחייבים אותו, הוא ידי עשו, ולא יתכן שיהיו שני הדברים צידה, שהם מכחישים זה את זה, וכמו שאמרו (פסחים מב, ז) ולחוס מלאוס יאמן (בצראשית כה, כג), כשזה קם זה נופל. ובהכרח לדרוש על פי מדה ט', הקול קול יעקב, ואם לאו והידיים ידי עשו:

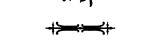
ה' על צבא המרום במרום וגו' ", "התמיד" אלו ישראל, דכתיב (יהושע א, ח) "והגית בו יומם ולילה", "בפשע", בפשעה של תורה, כל זמן שישיראל משליכין דברי תורה לארץ *המלכות היא *גוזרת ומצלחת* שנאמר (דניאל שם שם) "ותשלך אמת ארצה וגו' ", ואין אמת אלא תורה, שנאמר (משלי כג, כג) "אמת קנה ואל תמכר", אם השלכת דברי תורה לארץ מיד *הצליחה המלכות*, ה' היא דכתיב (דניאל שם שם) "ועשתה והצליחה", "אמר רבי יהודה בן פזי: (הושע ח, ג) "זנח ישראל טוב וגו' " ו'אין טוב אלא תורה, שנאמר (משלי ד, ב) "כי לקח טוב נתתי לכם וגו' ", "אמר רבי אבא בר כהנא: לא עמדו פילוסופין *לאומות העולם כבלעם בן בעור וכאבנימוס הגרדי, אמרו להם יכולין אנו להזדווג לאומה זו, אמרו להם: לכו וחרו על בתי כנסיות שלהם, אם התינוקות מצפצפין בקולן אי אתם יכולין להם, ואם לאו אתם יכולין להם, שפן הבטיחם אביהם ואמר להם (בראשית כו, כב) "הקל קול יעקב והידיים ידי עשוי",

אם למקרא
 וצבא תנתן על התמיד בפשע ותשלך אמת ארצה ועשתה והלליחה: זנה ישראל טוב וגו' ויסק מהדורא קמא: ואין טוב אלא תורה. דהיינו ביטול תורה, וביטול סופרים ומשנים, שעל ידי זה גלינו מארצנו ביד אויבנו: התמיד אלו ישראל. שנקראו תמיד, על שם שהם מחויבים ללמוד התורה תמיד: שנאמר ותשלך אמת ארצה. וסיפיה דקרא, ועשתה והלליחה: זנה ישראל טוב. וסיפיה דקרא, אויב ירדפו: ואין טוב אלא תורה. דאי טוב כפשוטו, מה טעם זה לאויב ירדפו: כי לקח טוב נתתי לכם וגו'. תורתי אל תפסו: פלוסופים. חכמים בלשון יון. ומה שמצדדס כדי שדע שדבריהם אמת ויפה ענף: אמרו להם. לבלעם ואבנימוס בדרך שאלה, אם יכולים להזדווג, כלומר להרע לישראל. ובצראשית רבה (ס"ה, י"ט) גרס אללו אמר לכו פירושו ביטול תורה, אי נמי בזיו תמיד חכם, אבל השלכת אמת ארצה פירושו דהיינו העברה על מלוכה, או התולגלות על דבריה, כענין מנשה שהיה דורש בגאונות על דופי כדלחא בפירק חק (סנהדרין זט, ב) גם בכלל השלכת דברי תורה לתוך כשאין מחייבים די לומדי תורה, שעל ידי החזקת ומדי תורה המורה מתקיימת, כדאמרו והעמידו תלמידים הרבה, ופירושו קת' שהוא לשון העמדה והתקוממות, ובהפך זה הוא טופלת (עין ציפה מראה שנה הירושלמי ר"ל) שנה פרק ראוהו (ז' ע"ג) ויסק מהדורא קמא: ואין טוב אלא

ענף יוסף

השאור שבה. כן הוא בירושלמי פרק קמא דחגיגה (ה"ו). והמתנות כהונה גרם המאור שבה, על שהיא מאירה עיני האדם, להטותו מדרך רעה לטובה. וציפה ענף מקיים הנוסחא שלפנינו, ופירש שאור רמז לילך הרע, על דרך שאור שצפיסה מעכב (בבבא מציעא י"א, א), והיינו מה שילמדו בצניעות ילך הרע, והוא מה שאמר רב הונא שמתוך שלא לשמה בא לשמה, ורבה לומר אפילו הלימוד שהוא שלא לשמה, היה מחזירן למוטב: אף על פי שלא לשמה. ר"ל לומר בצניעות הילך הרע, כגון להשגת כבוד או ממון, ופעל ידי כך ירגיל בה מלך, עד שיכירו בתכלית האמת, ויתקצבו לה' ויעשו לשמה, אבל הלימוד לקנטר, מוטב לו שנהפך לו שליחו על פניו (ויקרא רבה לה, ז וע"ר רש"י וסו"ט ברכות י"א, א ד"ה העושה) ויפה מראה: מעלבונה של תורה. שטובים אותה, ואין מחשיבין אותה לעסוק בה תדיר (רש"י): אין צבא בו'. פירוש שנתן על ישראל לשלום ביה: בפשעה של תורה. דהיינו ביטול תורה, וביטול סופרים ומשנים, שעל ידי זה גלינו מארצנו ביד אויבנו: התמיד אלו ישראל. שנקראו תמיד, על שם שהם מחויבים ללמוד התורה תמיד: שנאמר ותשלך אמת ארצה. וסיפיה דקרא, ועשתה והלליחה: זנה ישראל טוב. וסיפיה דקרא, אויב ירדפו: ואין טוב אלא תורה. דאי טוב כפשוטו, מה טעם זה לאויב ירדפו: כי לקח טוב נתתי לכם וגו'. תורתי אל תפסו: פלוסופים. חכמים בלשון יון. ומה שמצדדס כדי שדע שדבריהם אמת ויפה ענף: אמרו להם. לבלעם ואבנימוס בדרך שאלה, אם יכולים להזדווג, כלומר להרע לישראל. ובצראשית רבה (ס"ה, י"ט) גרס אללו אמר לכו פירושו ביטול תורה, אי נמי בזיו תמיד חכם, אבל השלכת אמת ארצה פירושו דהיינו העברה על מלוכה, או התולגלות על דבריה, כענין מנשה שהיה דורש בגאונות על דופי כדלחא בפירק חק (סנהדרין זט, ב) גם בכלל השלכת דברי תורה לתוך כשאין מחייבים די לומדי תורה, שעל ידי החזקת ומדי תורה המורה מתקיימת, כדאמרו והעמידו תלמידים הרבה, ופירושו קת' שהוא לשון העמדה והתקוממות, ובהפך זה הוא טופלת (עין ציפה מראה שנה הירושלמי ר"ל) שנה פרק ראוהו (ז' ע"ג) ויסק מהדורא קמא: ואין טוב אלא

מסורת המדרש
 ה. פסחים דף ל'. נזיר דף כ"ג. סוטה דף כ"ב. ודף מ"ו. היריות דף י"ז. סנהדרין דף ק"ה. ערכין דף ט"ו. ו. אבות פרק ו'. שמי' פ' מ"א. תנחומא סדר תשא סימן ט"ז. מדר' פרק י"ח: ז. ירושלמי ר"ח השנה פרק ג' הלכה ח'. ילקוט דניאל רמז אלף ס"ו: ח. ילקוט השע רמז סקכ"ז: ט. ברכות דף ה'. ודף מ"ח. עבודת כוכבים דף י"ט. אבות פ"ו. מנחות י"א: י. ב"ר פנחס ס"ה. ילקוט תולדות רמז קט"ו:

אם למקרא
 וצבא תנתן על התמיד בפשע ותשלך אמת ארצה ועשתה והלליחה: זנה ישראל טוב וגו' ויסק מהדורא קמא: ואין טוב אלא תורה. דהיינו ביטול תורה, וביטול סופרים ומשנים, שעל ידי זה גלינו מארצנו ביד אויבנו: התמיד אלו ישראל. שנקראו תמיד, על שם שהם מחויבים ללמוד התורה תמיד: שנאמר ותשלך אמת ארצה. וסיפיה דקרא, ועשתה והלליחה: זנה ישראל טוב. וסיפיה דקרא, אויב ירדפו: ואין טוב אלא תורה. דאי טוב כפשוטו, מה טעם זה לאויב ירדפו: כי לקח טוב נתתי לכם וגו'. תורתי אל תפסו: פלוסופים. חכמים בלשון יון. ומה שמצדדס כדי שדע שדבריהם אמת ויפה ענף: אמרו להם. לבלעם ואבנימוס בדרך שאלה, אם יכולים להזדווג, כלומר להרע לישראל. ובצראשית רבה (ס"ה, י"ט) גרס אללו אמר לכו פירושו ביטול תורה, אי נמי בזיו תמיד חכם, אבל השלכת אמת ארצה פירושו דהיינו העברה על מלוכה, או התולגלות על דבריה, כענין מנשה שהיה דורש בגאונות על דופי כדלחא בפירק חק (סנהדרין זט, ב) גם בכלל השלכת דברי תורה לתוך כשאין מחייבים די לומדי תורה, שעל ידי החזקת ומדי תורה המורה מתקיימת, כדאמרו והעמידו תלמידים הרבה, ופירושו קת' שהוא לשון העמדה והתקוממות, ובהפך זה הוא טופלת (עין ציפה מראה שנה הירושלמי ר"ל) שנה פרק ראוהו (ז' ע"ג) ויסק מהדורא קמא: ואין טוב אלא

ענף יוסף

השאור שבה. כן הוא בירושלמי פרק קמא דחגיגה (ה"ו). והמתנות כהונה גרם המאור שבה, על שהיא מאירה עיני האדם, להטותו מדרך רעה לטובה. וציפה ענף מקיים הנוסחא שלפנינו, ופירש שאור רמז לילך הרע, על דרך שאור שצפיסה מעכב (בבבא מציעא י"א, א), והיינו מה שילמדו בצניעות ילך הרע, והוא מה שאמר רב הונא שמתוך שלא לשמה בא לשמה, ורבה לומר אפילו הלימוד שהוא שלא לשמה, היה מחזירן למוטב: אף על פי שלא לשמה. ר"ל לומר בצניעות הילך הרע, כגון להשגת כבוד או ממון, ופעל ידי כך ירגיל בה מלך, עד שיכירו בתכלית האמת, ויתקצבו לה' ויעשו לשמה, אבל הלימוד לקנטר, מוטב לו שנהפך לו שליחו על פניו (ויקרא רבה לה, ז וע"ר רש"י וסו"ט ברכות י"א, א ד"ה העושה) ויפה מראה: מעלבונה של תורה. שטובים אותה, ואין מחשיבין אותה לעסוק בה תדיר (רש"י): אין צבא בו'. פירוש שנתן על ישראל לשלום ביה: בפשעה של תורה. דהיינו ביטול תורה, וביטול סופרים ומשנים, שעל ידי זה גלינו מארצנו ביד אויבנו: התמיד אלו ישראל. שנקראו תמיד, על שם שהם מחויבים ללמוד התורה תמיד: שנאמר ותשלך אמת ארצה. וסיפיה דקרא, ועשתה והלליחה: זנה ישראל טוב. וסיפיה דקרא, אויב ירדפו: ואין טוב אלא תורה. דאי טוב כפשוטו, מה טעם זה לאויב ירדפו: כי לקח טוב נתתי לכם וגו'. תורתי אל תפסו: פלוסופים. חכמים בלשון יון. ומה שמצדדס כדי שדע שדבריהם אמת ויפה ענף: אמרו להם. לבלעם ואבנימוס בדרך שאלה, אם יכולים להזדווג, כלומר להרע לישראל. ובצראשית רבה (ס"ה, י"ט) גרס אללו אמר לכו פירושו ביטול תורה, אי נמי בזיו תמיד חכם, אבל השלכת אמת ארצה פירושו דהיינו העברה על מלוכה, או התולגלות על דבריה, כענין מנשה שהיה דורש בגאונות על דופי כדלחא בפירק חק (סנהדרין זט, ב) גם בכלל השלכת דברי תורה לתוך כשאין מחייבים די לומדי תורה, שעל ידי החזקת ומדי תורה המורה מתקיימת, כדאמרו והעמידו תלמידים הרבה, ופירושו קת' שהוא לשון העמדה והתקוממות, ובהפך זה הוא טופלת (עין ציפה מראה שנה הירושלמי ר"ל) שנה פרק ראוהו (ז' ע"ג) ויסק מהדורא קמא: ואין טוב אלא

חידושי הר"ל
 [ג] לא נבנסתי
 בוי ושחקתי עמם.
 לגירסת הספרים
 האי ושחקתי הוא
 כמו שמחתי, ונאסר
 גרסינן כן, והוא
 פירוש על ופעלו. ויש
 לומר עוד דשחקתי
 עמהם, היינו שחוק
 ממש במעשה. והר
 דרש ופעלו פני
 עמנו בלא ישבתי,
 ופעלו לבמות
 מהר"ה בלד, אף
 לזה לא נכנסתי, אלא
 אדרבה כשראיתי
 הנכנסים יגון בלבדי,
 על אשר חורבן בית
 המקדש, וכמו שכתב
 המגן אברהם (סמ"ג
 רכז), בשם ספר
 האשכול:

חידושי הרש"ש
 למלך שהיו לו
 שנים עשרה בנים
 ומתו שנים וכל
 הענין. כי גם ישראל
 גלו בשש גלויות,
 כדאיתא במדרש סוף
 סדר מסעי, ושיין
 ראש השנה לא, ב
 דמסמך שש גלויות על
 פסוק, אך שם מייחס
 על גלויות סהרדרין,
 והוא דומה למשל,
 שמתו בניו בששה
 פעמים:

אוי להם כי נדרו ממני. ראה לומר ממני, ממקור הכרכה והשפט:
 אוי לי על שבריי. רואה לומר שרבי יוחנן מפרש הא דתלו הקינה
 בעיר, שהכוונה כמלמטר על השכינה, על דרך שנאמר אוי לי על
 שברי, על גלות יהודה ובנימין, שזה כמו שהגלה שני בניו זה אחר
 זה, ולכן אמר איכה ישבה בדד העיר,
 שהלמטר מה שגלו שניהם עד שיבנה
 מבלי שארית (יפה ענף): ופרפר
 ומת. לפי שאין דרך הקינה אלא
 על מת, נקט רבי שמעון בן לקיש
 משלו במת, דבגלות מיתה והריגה נמי
 איכא, כאומר (ירמיה טו, ב) אנה לאל
 וגו' אשר למות למות ואשר לחרב
 כו': בביבול. לפי שדבר קשה הוא
 לומר שהקדוש ברוך הוא אמר שאין צו
 כח לקונן עליהם, אמר כביכול, ושיין
 ברש"י יומא (דף ג, ב, ד"ה כביכול):
 אמר הקדוש ברוך הוא מעתה
 אין בי כח לקונן כו'. ראה לומר
 שרבי שמעון בן לקיש מפרש, הא דתלי
 הקינה בעיר, הוא להורות על כפל
 וריבוי האער, שאף הפליטה הנשארת
 מגלות ראשון, אבדה ונשארה בדר,
 וירצה הלמטר מלד הגלות הראשון, והשני
 שנוסף יגון על יגונו (יפה ענף): דידי
 ודידהון כו'. כלומר עלי ועליהם
 יש להרים קול נהי (מתנות כהונה).
 ובנוסח אחר גרס עלי ועליהון, (אות
 אמת). וכל זה מדרך משל על הלמטר
 בעמל ישראל, ועל דרך (תהלים לא,
 טו) עמו אנכי בצרה, (ישעיה סג, ט)
 בכל צרתי לו לר, (שופטים י, טו)
 ותקאר נפשו בעמל ישראל, וכענין
 אין בי כח לקונן, שהוא דבור המשל
 (יפה ענף): למלך שהיה לו שנים
 עשר בנים. שהשנים עשר שבטים
 המשלו לשנים עשר בניס, וסבירא ליה
 שגלו בששה פעמים, בכל פעם גלו
 שני שבטים, ושיין ציפה ענף: וביוון
 שמתו בולם התחיל כו'. רבנן
 מפרשים גם כן על ריבוי האער, אבל
 בבחינה אחרת, כי במות אלו מתנחם
 בנשארים, ובמות הנשארים נחשב לו
 כאילו מתו כולם יחד, ולזה אמר איכה
 ישבה בדר, כלומר שנאמר יושב בדר
 עירי (מתנות כהונה). ונראה דחסר
 הנמשל מן הלשון, וכן לר"ך לומר כך
 כשגלו שני שבטים, היה הקדוש ברוך
 הוא מתנחם בעשרה כו', עד כיון
 שגלו כלם, התחיל מקונן עליהם איכה
 ישבה בדר (יפה ענף): (ג) בבתי
 טיאטראות ובתי קרקסאות.
 הוא בתי שחוק, שמשחקים שם צמני

כָּךְ גָּלוּ עֲשַׂרְת הַשְּׁבָטִים וְהַתְּחִיל
הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֹמֵר לָהֶם אֵת
הַפְּסוּק הַזֶּה: (הושע ג, יג) **"אוי להם כי**
נדרו ממני, וכיון שגלו יהודה ובנימין,
בביבול אמר הקדוש ברוך הוא (ירמיה
י, יט) "אוי לי על שבריי, רבי שמעון בן
לקיש אמר: למלך שהיה לו שני בנים,
פעם על הראשון ונטל את המקל
והקטו ופרפר ומת, התחיל מקונן עליו,
פעם על השני ונטל את המקל והקטו
ופרפר ומת, אמר: מעתה אין בי כח
לקונן עליהם, אלא קראו למקוננות
והתחיל מקונן עליהם (עמוס ה, א) "שמעו
את הדבר הזה אשר אנכי נשא עליכם
קינה בית ישראל", וכיון שגלו יהודה
ובנימין, בביבול אמר הקדוש ברוך
הוא: מעתה אין בי כח לקונן עליהם,
הדא הוא דכתיב (ירמיה ט, טו) "קראו
למקוננות וגו' ", (שם שם יז) "ותמהרנה
ותשנה עלינו נהיי", "עליהם אין כתיב
באן, אלא "עלינו", דידי ודידהון,
"ותרדנה עיניהם דמעה" אין כתיב
באן, אלא "עינינו", דידי ודידהון,
"ועפעפיהם יזלו מים" אין כתיב באן,

אוי להם כי נדרו ממני. הושע אמר פסוק זה על עשרת השבטים:
 אוי לי על שבריי. ובפסוק הקודם והיריחו להם למטן ימלאו
 היינו לישראל, וירמיה נחנף על שבטוי יהודה ובנימין, ובפסוק
 הסמוך אהלי שודד וכל מיתרי נתקו בני ילאווי ואינס, ועל זה אמר
 השם יתברך איכה אשר אנכי
 נושא עליכם קינה. ועמוס
 כיבא על עשרת השבטים: קראו
 למקוננות. וירמיה כיבא על שבט
 יהודה ובנימין, וכלל הדבר שבעת
 שגלו עשרת השבטים, עדיין היה בית
 המקדש קיים, ושכינתו יתברך שמו
 בתוכו, ולא היה ההסתר פנים כל
 כך, והיה עושה לפעמים נסים בגלוי
 על ידי נביאים וזוהמקוה הגדיק, אך
 בחורבן וגלות שבט יהודה ובנימין,
 השיב אחר ימינו, ואז לור ילדך תשי,
 בסילוק שכינתו והסתר פנים, שעל כן
 ירמיה לא אמר והנורא (יומא סט, ב),
 ודניאל לא אמר הגבור (סס), והכל
 בערך אלגו לא בעלמותו חלילה,
 וכמו שכתב אני ה' לא שנית, ודוק
 מאד: וכיון שמתו בולם התחיל
 מקונן עליהם איכה. קינר במשל,
 וכללו טס הנמשל שהוא מוצן. שלא גלו
 כל השבטים ביחד, אלא תחלה ראובן
 וגד, ואחר כך זבולון ונפתלי, וכמו
 שמבואר לקמן פתיחה ה', והוא שנים
 שנים, וכשגלו כל עשרת השבטים,
 נשארו שבט יהודה ובנימין, אין עוד
 צמני להתנחם, וכמו שכתוב בכה
 תצכה וגו' אין לה מנחם: (ג) לא
 ישבתי בסוד משחקים. מפני
 ידך בדר ישבתי. ומה שאמר לא
 ישבתי בסוד משחקים, פירושו שלא
 התערבתי במנהגי העובדי כוכבים,
 ואיך שייך לזה מה שאמר מפני ידך
 בדר ישבתי, שהוא מפני לרה, על כן

מסורת המדרש
 יג. עמ"ש בפרכות
 ותקוים ע"ז:
 יד. ילקוט ירמיה רמז
 רל"ג:
 אב למקרא
 אוי להם כי נדרו
 כפני שר להם כי
 פשעו בי ואנכי
 אפסדם ותקוה דברו
 עלי נביאים:
 (הושע יג)
 אוי לי על שבריי
 נחלה מבתי ואני
 אפסתי אך זה חלי
 ואשאנני:
 (ירמיה י"ט)
 שמעו את תהיב
 הזה אשר אנכי נשא
 עליכם קינה בית
 ישראל:
 (עמוס ה:א)
 לא ישבתי בסוד
 משחקים ואעלו כפני
 ידך בדר ישבתי כי
 זעם מצאתני:
 (ירמיה טו: יז)
 ענף יוסף
 לפרוק עולה מעל
 לואררה, שהוא ממש
 השלכת דברי תורה
 לאחר, לכן הגי' מחמיל
 מעתה לקונן איכה
 (כינה לעתים):

אֵלָא "ועפעפינו", דידי ודידהון, רבנן אמרין: למלך שהיו לו שנים
 עשר בנים ומתו שנים, התחיל מתנחם בעשרה, מתו עוד שנים
 והתחיל מתנחם בשמונה, מתו שנים התחיל מתנחם בששה, מתו
 שנים התחיל מתנחם בארבעה, מתו שנים התחיל מתנחם בשנים,
 וכיון שמתו בולם התחיל מקונן עליהם [א. א] "איכה ישבה בדר".
 ג רבי אבא בר כהנא פתח: (ירמיה טו, יז) "לא ישבתי בסוד
 משחקים ואעלו", אמרה בנסת ישראל לפני הקדוש ברוך
 הוא: רבון העולמים מימי לא נבנסתי בבתי תיאטראות ובתי
 קרקסאות של *אומות העולם* ושחקתי עמהם ואעלו, (שם)
 "מפני ידך בדר ישבתי", נגעה בי ידו של פרעה ולא ישבתי בדר,

שחוק והוללות וסבלות (מתנות כהונה). ועיין בערך ערך תאמר, ובתרגום על פסוק (תהלים סט, יג) ונגינות שוטי שער, ורש"י כחצות דף
 והא, ד"ה ערמיאות, ובסוף פרק קמא דעבודה זרה (יח, ב, ד"ה לערמיאות) ובתוספות שם: ואעלו מפני ידך בדר ישבתי. פירוש מימי
 לא נכנסתי לבתי שחוק לשמוע עם העכו"ם, כי מפני ידך, פירוש מפני לויך שגיתני שלא לילך בחקות העכו"ם, ישבתי לי בדר ולבלתי לכת בתי
 שחוק שלהם (מתנות כהונה): דבר אחר מפני ידך בדר ישבתי נגעה בי ידו כו'. כן לר"ך לומר. והוא דרש אחר על פסוק מפני ידך
 ישבתי וכן הוא בילקוטו ופירושו מפני ידך בדר ישבתי לענינא דידך, ואמר נגעה בי ידו של פרעה כו', ולא חש לפרש רישא דקרא לפי השיטה
 השנית שמבואר שפיר, לא שמחתי בעולמי מאז שמפני ידך בדר ישבתי, כי אני מתחבל תמיד על הגלות (יפה ענף): נגע בי ידו של פרעה. יד
 פרעה נכה, שהרג את יאשיהו המלך, כשעלה לירושלים ויאשיהו לא רצה להניחו, ונהרג יאשיהו על ידו, כדאיתא לקמן בפסוק לדיק הוא ה' כי פיהו

אוי לי על שבריי. פסוק הוא ירמיה סימן י' (פסוק יט):
 דידי ודידהון כו'. כלומר עלי ועליהם יש להרים קול נהי:
 התחיל מקונן עליהם רבי כלומר שנאמר יושב בדר עירי

חידושי הרד"ל
 [ד] **שנאמר** וכל ישראל עברו את תורתך (ויחל ט"ו). ומקרא זה נדרש בתנא דבי אליהו רבה (פרק יח), שעברו עליו מאל"ף עד תי"ו. ועיין לקמן פ"א, כ:

לקוטים

[ד] **ודנתי אותו בגירושין ובשלוחין.** רח"ו לסי' לב אל כפל הענין, אך ביאורו כי המגדל את האשה עשה שני דברים, אחד שמשלה מצינו, שנית שזרעו כן הוא לבינה בנע, כן הוא יתברך שלחו מנן עדין, וגרשו שיהיה ככורת בינו לבינו, כענין שנאמר עונויכם אהיה מדינתי וכו' (עץ יוסף מהדורא קמא ג'ס אלפי' א) **איבה** כתיב. ויש חס למסורה, ולא משמע להו שפיה מלת איבה לכן שלחה, כי נעלם מיתברך מקום מחבוא, אלא פירושו טובה ופה קינה הו', רח"ו היה שפיה אחר הגירושין והעונשים כמו ספירה כאלו, ובקרא מקמי הגירושין כתיב. ויש לומר עדין שישב אדם בתשובה קוין עליו מחילה, כדמאר צבראשית רבה פ"ב כ"א שפחה לו פתח של תשובה, וכן מה שנכתבה מגילת קינות ליהויקם, היה גם כן כדי שישוב הוא בתשובה, ולא הוסיף, ומכל מקום סידר המדרש הקינה אחר המעשה, כמנהגו על עולם ועץ יוסף מהדורא קמא ג'ס יפה תואר: **הבנסתי אותם לארץ ישראל** ב"ו. הא לאו דוקא, דמתחילה נלטו ואחר כך הוכנסו, אלא משום דהו' ליה כאלו הוכנסו ואחר כך נלטו, שהמטו היו לקיימם בלחץ ישראל, שעל כן נתנה להם, וכל שכן המטות הנוכחיות שנתנום בלחץ, לכך סידר המדרש כאלו נכנסו וכו' נלטו ועץ יוסף מהדורא קמא ג'ס יפה תואר:

מריתי (א, גג), אבל עם כל זה יושלים עמדה על תלה, ולא החריבה פרעה נכה וולא הוסיבה דדד, וכן כשנגעה צי ידו של סנחריב, והגלה עשרת השבטים, מכל מקום לא יצתי דדד, כי נשאר שבע ימיה וצמינו, אבל כיון שנגעה צי ידך דדד יצתי, כי לא בא נצבוללר על ירושלים, רק אחר שכמה שנים הייתה בת קול יולאת בהיכלו, ומכריז ואומר עלה והחריב את ביתי, ומאלא החורבן הזה על ידו יתברך, כי שלוחו של אדם כמותו, בזמן כי כאשר נגעה צי ידך, דדד יצתי (לחס דמעשה: (ד) רב אבהו פתח והמה באדם עברו ברית זה אדם הראשון ב"ו. משום דקשיף ליה אמאי מדמי להו דוקא לאדם הראשון, כל החוטאים שיש בעצמם על רגל קונס, וכי צמה היה גדול ותמור חטא אדם הראשון וישראל, יותר מחטא שאר הבריות, לזה אמר מה אדם הראשון הכנסתי לנן עדין כו', והענין כי אינו דומה עבד המורד ברבו, כאשר לא הקדים לו טובה, לעבד המורד ברבו אחר שהקדים לו טובה, ועל זה אמר, **אדם הראשון הכנסתי לנן עדין**, כלומר, אני הקדמתי לו טובה להכניסו אל הגן עדין, שהוא פלטרין שלי, וכן הוא מקום קדוש, ושם היה מתעבד מויו העליון בכל טוב, והיה לו שם טובת הגוף, וטובת הנפש, והוא שילם רעה תחת טובה, למרוד בו יתברך, שם במקום הטובה, ובמקום הקדוש, ופגם בקדושת המקום, וגם אינו דומה החוטא לנגד אדונו כאלו אזהרה ולויו, למי שחוטא נגד אדונו אחר אזהרה ולויו, וכלפי זה אמר וצויתיו, שנאמר ויצו ה' אלהים על האדם, והוא עבר על הצויו שנאמר המן העץ אשר צויתיו וגו', ולכך דייק למימר אשר צויתיו ולא קאמר סתם

נגעה צי ידו של סנחריב ולא ישבתי בדר, וכיון שנגעה בי ידך בדר ישבתי, [א. א] "איבה ישבה בדר".
ד רבי אבהו פתח: (הושע ג, ז) **ויהמה באדם עברו ברית, זה אדם הראשון, אמר הקדוש ברוך הוא: אדם הראשון הכנסתי אותו לנן עדין וצויתיו ועבר על צויו, ודנתי אותו בגירושין ובשלוחין וקוננתי עליו איבה, הכנסתי אותו לנן עדין, שנאמר (בראשית ב, טו) "ויקח ה' אלהים את האדם ויניחהו בגן עדין", *ו צויתיו, שנאמר (שם שם טז) "ויצו ה' אלהים על האדם לאמר וגו' ", ועבר על צויו, שנאמר (שם ג, יא) "המן העץ אשר צויתיו וגו' ", ודנתי אותו בגירושין, שנאמר (שם שם כד) "ויגרש את האדם", ודנתי אותו בשלוחין, שנאמר (שם שם כג) "וישלחהו ה' ... מגן עדין", וקוננתי עליו איבה, שנאמר (שם שם ט) "ויאמר לו איבה", "איבה" כתיב, אף בניו, הכנסתי אותם לארץ ישראל, שנאמר (ירמיה ב, ז) "ואביא אתכם אל ארץ הברמל", וצויתים, שנאמר (ויקרא כד, ב) ועוד: "צו את בני ישראל, ועברו על צויו, שנאמר (דניאל ט, יא) "וכל ישראל עברו את תורתך", ודנתי אותם בגירושין, שנאמר (הושע ט, טו) "מבייתי אגרשם", ודנתי אותם בשלוחין, שנאמר (ירמיה טו, א) "שלח מעל פני ויצאו", וקוננתי עליהם, [א. א] "איבה ישבה בדר".**

דורש מפני ידך, על פי מדה ט' וי"ו, שמפני ידי אחריים לא יצתי דדד, מפני ידו של פרעה, כמו שנאמר (שמות טו, ט) תורישמו ידי, רלה ללכות אחתי וגאלתני מידו, וכן מידו של סנחריב, כמו שכתוב (ישעיהו י, ה) ומטה הוא צידם ועמי, וכמו שכתוב (סס פסוק ג') צבת ידי עשיתי, וכמו שכתוב (סס לז) ינופך ידו הר צת ליון, וגאלתני מידו, אך מפני ידך, כמו שכתוב (ישעיהו א, כה) ואשיבה ידי עליך, וכמו שכתוב (איכה ג, א) אך צי יצו יהפוך ידו, וכמו שכתוב (איכה ב, ג) השיב אחור ימינו: (ד) והמה באדם. צבראשית רבה (יט, ט) ושם מבואר: **הבנסתי אותו לנן עדין.** פשט הכתוב, שעשו כמו סתם צני אדם שאינם עומדים בתפקידם, כמו שכתוב וכן אדם ויתנחם, ואם כן הוא מיותר, כי למה לנו הדמיון הזה, הלא הם עלמם אדם, על כן דורש כאדם הראשון, כאדם, מי ששמו אדם, והיה לו לומר עברו ברית כאדם, על כן דורש והמה כאדם, על שאר דימוים, שהכניסו לנן עדין ולויו ועבר כמפורש, וגרשו ושלחו, ועל האדם הביא הפסוקים כולם מן התורה שכתובים אלל אדם, בלשון עבר, אך על ישראל הביא פסוקים מן הנביאים, לצד פסוק לו, שפסם לדוגמא, והיה יכול להביא מן התורה, אלא שפסוקי התורה המדברים בצדיהם לארץ,

מסורת המדרש
 טו. בר"ר פ' י"ט. פסיקתא דרב כהנא ר"ש פסקא ט"ו. ליקוט צבראשית רמו כ"ו. ליקוט כהן רמו ספקל"ט. ליקוט הושע רמו ספק"ב:

אם למקרא

והמה פאדם עברו ברית עם בגדו בני: (הושע ז:)
 ויקח ה' אלהים את האדם ויניחהו בגן עדין לעבדו ולשמרה: ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מפל עץ הגן אכל האכל:
 (בראשית ב:טו-טז)
 ויאמר מן הגן קץ פי עירם אמה המן העץ אשר צויתיו לבחתי אכל ממנו ואתה ידעת: (שם ג:יב)

וישלחהו ה' אלהים מגן עדין לעבד את האדמה אשר לפת משום: ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדין את הקרבים ואת לחם החרב המתהפכת לשמר את רגל עץ החיים: (שם שם כג-כד)

ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איבה: (שם שם ט)
 ואביא אתכם אל ארץ הברמל לאכל פריה וטובה ותבאו ותסמאו את ארצי ונתלתי שמטת לחושי: (ירמיה ב:ו)

צו את בני ישראל ויקחו אליך שמן ויתן נך ברית למאור להעלות נר תמיד: (ויקרא כד:ב)

וכל ישראל עברו את תורתך וסור לבחתי שמוע בקלך ותפת עיניו האלה והשבעה אשר פוזרה בתורת משה עבר האלהים פי חסאנו לו: (דניאל ט:יא)

כל רעמם בגלגל פי שם שנאיתם על רע מעליהם מבייתי אגרשם לא אוסף אהבתם כל שריהם סוררים: (הושע ט:טו)

ויאמר ה' אלי אם יעבד משה וישראל לפני אין נפשי אלהים הנה שלח מעל פני ויצאו: (ירמיה טו:א)

ענף יוסף

(ד) **שנאמר** וישלחהו אלהים מגן עדין, ולחץ על גב דמקל משמט שחין השלוחין לטוב החטא שיהיה גולה כמשמט האל, אלא כדי שלא יעלה בעין החיים, ואם כן אין עונשו אלא מניעת יין בבייתו: